

Dr. Dragica Haramija
Dr. Matjaž Duh

Realnost in mitičnost zelenega Pohorja: literarno-likovni monolit Jožeta Tomažiča in Jožeta Beráneka

Izvirni znanstveni članek

UDK [821.163.6.09Tomažič+75Beranek]:398(497.4Pohorje)

POVZETEK

Jože Tomažič (1906–1970) je pomemben predvsem kot ustvarjalec (mladinske) proze, čeprav se je zadnja leta življenja največ posvečal gledališki dejavnosti. Njegove knjige so izhajale v času druge svetovne vojne, s čimer je kršil kulturni molk in bil v povojnem času najbrž ravno zato »spregledan«. Njegovo pisanje ni politično, zato se zdi s stališča sodobne literarne stroke molk o njegovem delu precej strašljiv. Prav tako prezrt je ilustrator Jože Beránek (1913–1945, leta 1967 uradno razglašen za mrtvega), ki je ilustriral večino Tomažičevih prozskih del. Od leta 1941 je delal pri časopisu Slovenec, s Tomažičem pa sta začela sodelovati leta 1942, ko je ilustriral njegovo prvo knjigo kratke proze z naslovom Pohorske pravljice. Beránek je v letu 1944 še vedno ilustriral Tomažičevo prozo, risal pa je tudi za propagandni oddelek domobranstva, kar je bilo zanj usodno. V devetdesetih letih dvajsetega stoletja so pri Mohorjevi družbi v Celju v desetih knjigah (v originalu jih je bilo devet) izšli ponatisi del Jožeta Tomažiča z ilustracijami Jožeta Beráneka: Botra vila, Čarovničina hči, Dravska roža, Drvarka Marija, Mrtvo srce, Oglarjev sin, Pastirčkova nebesa, Pohorske bajke, Pohorske legende in Pohorske pravljice.

Ključne besede: proza Jožeta Tomažiča, ilustracija Jožeta Beráneka, Pohorje v književnosti

The Reality and Mythicism of Green Pohorje: The Literary and Artistic Monolith of Jože Tomažič and Jože Beránek

ABSTRACT

Jože Tomažič (1906–1970) gained his importance especially as a writer of youth prose, although he spent the last years of his life focusing on stage-related activities. His books were issued during the Second World War and by publishing, he violated the cultural silence of that time. That seemed to be the reason why he was overlooked in the after war period. Since his writings were not political, the silence about his creations seems peculiarly timid from the standpoint of contempora-

ry literary profession. Equally disregarded was the illustrator Jože Beránek (1913–1945, officially declared dead in 1967) who illustrated most of Tomažič's prose work. He worked for the newspaper Slovenec since 1941 and he began his collaboration with Tomažič in 1942 as he illustrated his first book of short prose *Pohorske pravljice* (The Pohorje fairy tales). Beránek, still illustrating for Tomažič in 1944, he also drew for the propagandistic department of Home Guard which proved to be fatal for him. In the nineties the reprints of Tomažič's works, illustrated by Jože Beránek, were published in ten books (originally there were nine of them) by the Mohorjeva družba in Celje: *Botra vila* (Fairy Godmother), *Čarovničina hči* (The Witch's Daughter), *Dravska roža* (The Flower of Drava), *Drvarka Marija* (Woodcutter Maria), *Mrtvo srce* (The Dead Heart), *Oglarjev sin* (The Charcoal Burner's son), *Pastirčkova nebesa* (Swain's Heaven), *Pohorske bajke* (The Pohorje Tales), *Pohorske legende* (The Pohorje Legends), *Pohorske pravljice* (Pohorje Fairy Tales).

Key words: Jože Tomažič's prose, Jože Beránek's illustration, Pohorje in literature

Uvod

Jože Tomažič¹ je doživel rehabilitacijo svojih literarnih del šele konec leta 2006, ko je ob stoletnici avtorjevega rojstva izšla monografija o njegovem delu, prvi celoviti pregled Tomažičevega dela. Monografijo je izdala Založba Litera, v njej je deset poglavij desetih avtorjev,² ki predstavljajo življenje in delo Jožeta Tomažiča, deloma pa tudi ilustracije Jožeta Beráneka.³ V Zavodu za kulturo je na ogled tudi zgledno urejena spominska soba o avtorju.

Prozna literarna dela Jožeta Tomažiča so edina njegova dela, ki so doživela knjižne izdaje. Med leti 1942 in 1944 je izdal devet knjig, vse je ilustriral Jože Beránek, v knjigi **Pohorske legende** (1990b) pa so ob Beránekovih ilustracijah tudi ilustracije Marije Kozložnik.⁴ Vse knjige so med leti 1990 in 1994 pri Mohorjevi družbi v Celju izšle tudi kot ponatisi originalnih izdaj, le da je originalnih devet knjig bilo ponatisnjenih v desetih knjigah, saj sta **Čarovničina hči** (1994b) in **Mrtvo srce** (1994a) ponatisnjeni kot samostojni publikaciji. V ponatisih so ohranjene tudi vse ilustracije.⁵ Prozna dela Jožeta Tomažiča obsegajo štiri književne vrste – mite, povedke, legende in pravljice. Sam je svoja dela precej natančno poimenoval z

1 Podrobnejši življenjepis Jožeta Tomažiča je objavil Stanislav Gradišnik v monografiji o avtorju (2006, 9–21).

2 To so Stanislav Gradišnik, Dragica Haramija, Janko Čar, Emil Cesar, Marija Stanonik, Lidija Gačnik Gombač, Borut Gombač, Simona Pulko, Zdenka Gajser in Matjaž Duh.

3 Več o življenju in delu Jožeta Beráneka piše Matjaž Duh (2006, 215–260).

4 **Pohorske pravljice.** Izdala in založila Slovenčeva knjižnica, 1942. **Pastirčkova nebesa.** Izdala in založila Ljudska knjigarna, 1943. **Drvarka Marija.** Samozaložba, 1943. **Pohorske bajke.** Izdala in založila Slovenčeva knjižnica, 1943. **Dravska roža.** Samozaložba, 1943. **Oglarjev sin.** Samozaložba, 1944. **Pohorske legende.** Izdala in založila Slovenčeva knjižnica, 1944. **Botra vila.** Samozaložba, 1944. **Čarovničina hči – Mrtvo srce.** Samozaložba, 1944.

5 Ponatisi so seveda dostopnejši od originalnih izdaj, zato so bili tudi temelj za analizo v pričujočem članku. Ob preverjanju in primerjanju originalnega gradiva in ponatisov se je pokazalo, da med izdajama ni bistvenih razlik, razen v podobah zunanjih platnic knjig. Podatki o ponatisih so razvidni iz navedenih virov.

literarnoteoretičnimi zvrstno-vrstnimi oznakami, vendar nikjer ni omenjal povedk. Le-te je prišteval enkrat med mite, drugič med pravljice. Res pa je, da se tudi v sodobnih raziskovanjih kaže ugotovitev Kelemine iz leta 1930, da včasih natančne meje med omenjenimi književnimi vrstami pač ni mogoče določiti. Do podobne ugotovitve, da je Tomažičevo prozno delo zelo heterogeno in po značilnostih njegove poetike pogosto sinkretično, je prišla tudi Stanonikova v študiji **Sinkretičnost ustvarjanja Jožeta Tomažiča**, objavljeni v monografiji o avtorju (2006).

Jože Tomažič je poznan predvsem kot pripovednik rodnega Pohorja, saj je v svoja prozna dela vpletal Pohorje kot književni prostor, Pohorce pa opisoval večinoma kot pridne, poštene in delovne. Zanimivost njegovega pravljичnega in mitskega sveta je predvsem v povezovanju monoteističnega krščanstva in politeističnih verovanj. Pri povsakdanjanju Biblije, Jezusovega in Marijinega življenja ter izsekov iz življenja drugih svetnikov namreč Tomažič združuje mitološka bitja z liki iz legend. Nič nenavadnega ni, da npr. pohorska vila postane otrokova botra in svojega varovanca odnese h krstu.⁶ Avtor je, tako znajo povedati še starejši prebivalci Pohorja, hodil po domačijah in poslušal izvrstne pripovedovalce na Malem Tinju, Ratkovcu, Modriču, Koblju in drugod. Tomažičeve zgodbe na Pohorju še živijo in to, da jih je znal avtor ohraniti za zanamce, je največja vrednost njegovega dela. Pisateljova sestra, Gabrijela Tomažič, je v spremni besedi k ponatisu knjige **Pohorske pravljice** (1990a) zapisala: »Idilično Tinje je s svojo razgibano pokrajino od Visol, Turiške in Jurišne vasi, Urha, Repa, starodavnega Koblja do Modriča in Malega Tinja močno vplivalo na mladega Tomažiča. Tu je živelo vse polno pravljичnih in bajeslovnih zgodb, ki so močno pritegovale vedoželjnega mladeniča. /.../ V tem času se je začel živo zanimati za ljudsko blago in aktivno pisateljvati« (Tomažič, 1990a, str. 206). Tomažič je s svojimi deli o pridnih in večinoma poštenih Pohorcih in bajnih bitjih, ki živijo v njihovi bližini, postavil Pohorju in Pohorcem svojevrsten spomenik. Brez dvoma je k temu veliko prispeval tudi ilustrator Jože Beránek, ki je ob ilustracijah in vinjetah v Tomažičevih knjigah mnogokrat oblikoval tudi likovno podobo na naslovnici. V časopisu Slovenec ob izidu prve skupne knjige obeh avtorjev tako beremo, da bo ta knjiga poleg »pravljичnega razvedrila nudila tudi občutje lepega zelenega Pohorja. To je hotel poudariti tudi Beránek z naslovno risbo, ki predstavlja pohorske motive v zelenem okvirju in v ljubezenskem srcu. Toda bolj kot naslovna risba nas dojme notranja ilustrativna plat, s katero je Beránek dal dozdej svoje najboljše stvari pričujoče o veliki fantaziji in dobri risbi« (Debeljak, 1942, str. 3).

Prostor v Tomažičevi prozi in ilustraciji Jožeta Beráneka

Šmitek v uvodu knjige **Videnja pokrajine** piše: »Generacije naših prednikov so razumele govorico pokrajine na različne načine. /.../ Že na začetku velja opozoriti, da so nam stara ljudska videnja krajev in pokrajin težko razumljiva brez upoštevanja tedanjih načel prostorjenja ali umeščanja v prostor. To pomeni, da sta

6 Že v naslovu je ta dvojnost jasno razvidna v delu **Botra vila** (več o tem Haramija, 2006, 51–53).

bila vsak kraj in njegova lega ovrednotena glede na merila zgoraj – spodaj, suho – mokro, blizu – daleč, domače – tuje, vidno – nevidno ..., vse to seveda merjeno s stališča opazovalca» (Šmitek, 2007, str. 5). Poteze tovrstnega prostorjenja so opazne tudi v Tomažičevi prozi, avtor namreč pogosto zelo natančno locira svojo zgodbo tako, da je književni prostor poimenovan kar z realnim zemljepisnim imenom. Večkrat omeni Hoče, Radvanje (Poštelo), Lovrenc na Pohorju, Areh, Ruše, Slovensko Bistrico, Kebelj, Slivnico in druge kraje, pri katerih njihovih vedut ne spreminja, saj so iz opisov jasno prepoznavne. Zelo pogosto se kot književni prostor pojavljajo tudi reka Drava in nekatera jezera (npr. Črno jezero, Lovrenška jezera). Kadar pripoved umesti v nenaseljeno pohorsko pokrajino, to opisuje z barvnim slikanjem (najpogosteje se pojavlja *zeleno Pohorje*), barvni odtenki se pojavljajo v »opisih pohorskih gozdov, pašnikov, njiv, vod, jezer, vremenskih spremenljivosti«, ob jezikovni analizi Tomažičevega dela ugotavlja Čar (2006, str. 80).⁷ Literarnemu opisu sledi tudi ilustrator Beránek, saj je knjižna ilustracija likovno delo, ki je motivno vezano na zgodbo. Beránek se vsaj posredno podreja literarni predlogi, vendar na način, da ohranja svoj likovni izraz in daje ilustracijam svoj individualni pečat. Ilustracije so kakovostne, saj se literarna in likovna pripoved dopolnjujeta, doživljajska in miselna svetova literata in ilustratorja pa sovpadata.

Prostrani gozdovi so tihi, zaradi odsotnosti ljudi se sliši le šelest listavcev, redko tudi oglašanje divjih živali in mitičnih bitij (s hrupom sta povezana dva mitična lika, in sicer škopnik in divji lovec). Realni prostori so pri Tomažiču povezani najprej z ljudmi in njihovim načinom življenja, v realni prostor, čeprav najpogosteje bolj odmaknjen od strnjjenih naselij, pa Tomažič umešča tudi mitološka (jezernik prebiva v jezeru, vodovnik v gorskih potokih in reki Dravi, vile na neobljudenih pohorskih jasah ...) in legendna bitja (različni svetniki in mučenci obišejo Pohorje, npr. Jezus in sveti Peter, devica Marija, sveta Uršula). Tomažič izpostavlja križpotje kot posebno mesto, ki človeku lahko prinese kaj dobrega, če sreča pozitivna bajčna bitja, ali pa kaj slabega, to velja predvsem za srečanje s hudičem, ta na križiščih še posebej rad čaka na naivne ljudi. Prikazu realnega prostora mnogokrat sledi tudi ilustrator Beránek. Tako na primer v knjigi **Pohorske bajke** (1990c) najdemo celo vrsto ilustracij, ki so v bistvu krajinske risbe in predstavljajo zaselke na obrobju Pohorja, gozdne poti z obcestnimi znamenji ali pa hribovske postojanke, turistične kočje. Glede na velikost so to risbe formata, ki je manjši od polovice strani. Izjema v tem sklopu je risba, ki prikazuje rance, privezane na obrežje Drave. Nenavaden pogled iz ptičje perspektive na priveze na Lentu v Mariboru zaključujejo znamenite mariborske Benetke in studenška cerkev v ozadju.⁸ Tretjo knjigo kratkoproznih besedil z naslovom **Pohorske legende** (1990b)⁹ sta ilustrirala Jože Beránek in Marija Kozložnik. »Gladko tekoče, prijetno in sočno pripovedovanje ponazorujejo in poživljajo ilustracije Marije Kozložnikove in Jožeta Beránka.

7 Več o tem Janko Čar: **Nekatere temeljne prvine jezika v Tomažičevih pravljicah, bajkah, pripovedkah in legendah** (2006, 69–92).

8 Beránek je na tej risbi v bajki *Dravski Vodovnik* (str. 54) upodobil pogled z dravskega mostu. Ilustracija ima tako tudi določeno etnografsko vrednost, saj priča o takratnem življenju ob Dravi.

9 *Pohorske legende* so prvič izšle leta 1944 kot 84. zvezek Slovenčeve knjižnice.

Te ilustracije so spretno zasnovane s posebnim poudarkom pohorskih pokrajinskih posebnosti. "Pohorske legende" spadajo v vsako knjižnico, v vsako družino in bodo lep okras vsake knjižne police« (Slovenski narod, 22. 5. 1944). Pohorske pokrajinske posebnosti, ki jih omenja zapis v Slovenskem narodu, so upodobljene na ilustracijah Jožeta Beráneka, katerega ilustratorski prispevek v tej knjigi je relativno majhen. Od skupno sedeminsedemdeset celostranskih, polstranskih ali vinjetnih ilustracij je njegovih le štirinajst. Najbolj bogato je z Beránekovimi ilustracijami ilustrirana prva zgodba, je tudi edina v tej knjigi, ki je ilustrirana izključno z njegovimi risbami.¹⁰ Med temi risbami lahko govorimo o ilustracijah, ki so vezane na literarno predlogo le v dveh primerih, ostalih sedem pa je krajinskih vedut. Na njih upodobljene pohorske izletniške točke, planinske kočje,¹¹ so predstavljene tako, kot da se proti njim vzpenjamo. Občutek prostora na dvodimenzionalni ploskvi in s tem oddaljenosti planinskih koč dosega Beránek tako, da v prvi plan nariše drevo ali razpelo. »Avtor poskuša trdoto oblik upodobljenih arhitekturnih elementov nekoliko mehčati z naravnimi, amorfnimi oblikami, vendar mu to ne uspeva vedno v enaki meri. Nekatero teh risb deluje precej trdo. Na zadnji ilustraciji, ki je odtisnjena na koncu zgodbe, je upodobljena obcestna kapelica, pokrita s škodlami. Ovce, ki se pasejo na travi, so narisane razgibano v prvem planu, krajinsko podobo pa zaozrokuje pohorske kočje in cerkev v ozadju risbe. Gre za kakovostno realistično risbo, narisano v prijetnem razmerju svetlih in temnih površin, z raznoliko teksturo, ki opisuje površine narisanih živali, trave ali arhitekture« (Duh, 2006, str. 240).

Liki v Tomažičevi prozi Jožeta Beráneka

Pri Tomažiču je opazovanje realističnih prvin¹² prav posebej zanimivo. Precej natančno so opisane gospodarske razmere, kjer prevladujejo opisi oglarjenja, gozdarstva, dela na polju in hrane (npr. črni kruh postane simbol revščine, beli pomeni bogastvo; obroki bajtarjev so večinoma brez mesa). Po bivalni kulturi Tomažič celo poimenuje književne like, in sicer kočarji, bajtarji, graščaki. Pri Pohorcih je prisotno zgolj trdo delo, delajo že otroci (pastirji in pastiričke), časa za zabavo ni, le včasih si otroci na paši krajšajo čas s pripovedovanjem bajk, povedk in pravljic. Učijo se z delom, silno so navezani na naravo, njihov bodoči poklic jim je skorajda vrojen: to, kar so njihovi starši, bodo postali tudi sami. Nasprotno od revežev je pri bogatem sloju Tomažičevih likov opaziti veliko nečimrnost, neprijaznost, trdosrčnost, zaradi katere so na koncu tudi kaznovani/pogubljeni. Tudi pri opisovanju značajev oseb je v mnogih primerih vidna uglašenosť ilustratorja s piscem besedila. Figure so praviloma prikazane polnoplastično tako, da so postavljene v okolje,

10 Beránek je v celoti ilustriral le prvo izmed legend z naslovom Sveta Uršula roma (1990b).

11 Tako lahko npr. na ilustraciji, na kateri je upodobljena kočja na Pesku (str. 25), preberemo SPD (Slovensko planinsko društvo) in spodaj Pesek 1386 m.

12 V knjigi **Pravljica in stvarnost** (1995) je **Monika Kropelj** na podlagi pravljic in povedk iz Štrekljeve zapuščine prikazala odsev resničnosti, ki se kaže predvsem pri prikazovanju gospodarskih razmer (npr. kmečko gospodarstvo, obrt, trgovina, hrana, gradnja stanovanj), družbenih razmer (npr. življenje, delo, igre, zabava, navade, znanje) in verovanj (prerokbe, smrt in onostranstvo, čarovništvo, krščanske prvine, kozmološke prvine). Njena študija je služila kot vzor za ugotavljanje realističnih prvin v Tomažičevem delu.

ki ga opisuje vsebina. Le-to je ponekod narisano na skicozen način, drugod pa z odločnimi potezami. Ponekod pa se pripovedno ozadje zgubi in ostane bel list ali pa ga ilustrator rastrira v točkovnem rastru. Sugestivnost likovnega izraza Beránek v posameznih risbah dosega z izrazitim črno-belim nasprotjem. Takšne primere likovne interpretacije literarne snovi najdemo na primer v risbi, na kateri je narisani stari cerkovník v trenutku, ko odpira cerkvena vrata, pri upodobitvi revnega pastirčka v cerkvi in tudi na risbi, ki prikazuje župnika, kako ob sveči piše oporo. Beránekove figuralne žanrske ilustracije v vseh knjigah niso na enakem kakovostnem nivoju, splošen vtis pa je vseeno dober.

Tomažičevi mitološki literarni liki v najširšem pomenu sodijo k bajeslovnim bitjem narave: »Dokler so živeli ljudje v tesni povezavi z naravo, so v njej prepoznali številna skrivnostna bajeslovna bitja, duhove in demone. /.../ V slovenskem pripovednem izročilu so se vse do današnjih dni ohranile tudi najstarejše animistične verske predstave iz časov, ko so ljudje še verjeli, da so stvari in rastline živa bitja« (Kropej, 2008, str. 198). Mitološki liki imajo običajno dvojno naravo (so hkrati pozitivni in negativni), pri Tomažiču te dvojnosti pogosto ni opaziti, tipičen primer so npr. vile, ki so izključno pozitivno opisane. Res je, da vile ljudi nenehno preizkušajo, ne marajo radovednosti, grdega govorjenja, skopuštvá, neprijaznosti in vzvišenosti, vendar ljudi s takimi lastnostmi ne kaznujejo, temveč se odselijo iz krajev, kjer jih ljudje ne spoštujejo dovolj. Zanimiv je tudi bajčni lik povodnega moža, pri Tomažiču ima dve podvarianti, in sicer vodovnika in jezernika, tudi ta je namreč pri Tomažiču bolj ali manj pozitivno bitje. Precej pozitivno bajčno bitje je tudi velikan hostnik. Po izgledu so vodovnik, jezernik in hostnik podobni, imajo zelene lase, zelene brade, zeleno telo, le da sta prva dva luskinasta in mokra, četudi stopita na zemljo, njune oči pa so podobne ribjim, hostnik pa je pokrit z lišaji, je gospodar gozdov. Zanimiv je tudi lik divjega lovca – ta je zakleta duša mrtvega lovca, ki je ustrelil v božje znamenje ali kako drugače prizadel Boga, in je izrazito negativen lik, ki dela na Pohorju neurja in meče strele. Antipod dobrega, in torej še za spoznanje slabši od divjega lovca (čeprav ga včasih mitologija in Tomažič enačita), je hudič, ki se pojavlja še pod sinonimi vrag, zelenec, zlodej. Tomažič ga pogosto opiše kot vsega črnega, z gorečimi očmi in dolgim rdečim jezikom. K ljudem rad pride, če ga ti pokličejo, da jim da denar v zameno za njihovo dušo. Naivneževa duša je po navadi rešena (nesrečnik se spokori ali nekdo drug zanj opravi dobra dela ali Marija prosi Boga za usmiljenje), pohlepnež pa se spreobrne v dobrega človeka. Med bajčnimi bitji Tomažič nekajkrat omenja še škopnika, ta na goreči slami preletava nebo, njegov ogenj pa je nevaren, ker lahko zažge gozd in dom. Mitološki in bajčni liki najdejo svojo podobo tudi v ilustracijah. Tako je na primer v bajki **Tri kadi denarja** (1990a) Beránek na duhovit način upodobil hostnika kot nekakšno drevo z lastnostmi človeka. Drugačna v likovnoformalnem pomenu te besede je ilustracija v zgodbi **Bajke o Gradišču** (1990a), saj v izrazitem nasprotju svetlo – temno prikazuje obrise lebdečih ženskih figur na gozdni jasi. Poudarek, da gre za nočni ples vil, prepoznamo v polni luni, ki z geometrijskim gostim črnim rastrom polni ozadje. V knjigi **Pohorske bajke** (1990c) najdemo tudi celostranske ilustracije, ki prikazujejo bajeslovna bitja v nekakšnem plesu med debli pohorskih smrek. Štiri figure antropomorfnih oblik so postavljene v različne

položaje z odročnimi rokami in nogami. Črtno risbo z bogatimi teksturami ponekod prebadajo bele lise ali temne, črne ploskve, ki stopnjujejo dinamičnost in razgibanost upodobljenega motiva. V risbo je vključen tudi napis Bajke, oblikovan iz storžev in drevesnih vej. Ob izidu knjige **Botra Vila** (1994d) je neznan avtor v časopisu Slovenski narod med drugim zapisal: »V J. Beránek je našel plodovit mladinski pisatelj sosmiselno snujočega ilustratorja, ki je vzljubil pohorski svet in ki v svojih zasnutkih podčrtuje prvine pravljčnosti in skrivnostne napetosti, ki izprepleta tudi to bajko. Starši bodo pripravili svoji deci največje veselje, če bodo J. Tomažičevo "Botro vilo" čimprej uvrstili v domačo knjižnico« (Slovenski narod, 31. 7. 1944, št. 31, str. 5). V bajki **Vodovnik ugrabi pastiričko** (1990c) je Beránek v svoji maniri upodobil mlado pastiričko ob vodnem tolmunu, ki ga preko slapa polni voda. Pod slapom je upodobljen vodovnik, ki opazuje mladenko. V ilustraciji bajke **Gorski zmaj** (1990c) je upodobljen hostnik, ki preži na zmaja pred njegovo votlino. Tudi ilustracija, po formatu nekoliko manjša, v bajki **Jezernik seli Črno jezero** (1990c) je podobna prejšnji. Narisana je nekakšna človeku podobna pojava, ki z vedrom na vozu prevaža vodo. **Velikana Volvela** (1990c) je ilustrator upodobil kot ogromnega spečega hrusta. Njegovo velikost začutimo, ko ga primerjamo s smreko ali človekom, ki v strahu beži od velikana. V bajki **Zlodej sezida cerkev** (1990c) je Beránek na ilustraciji manjšega formata upodobil puščavnika, ki stoji na cerkvenem pragu, in zlodeja. Brilej je ob predstavitvi te knjige in knjige **Dravska roža** (1993b) zapisal: »Slikar Beránek je tudi ti dve zbirki ilustriral z že priznanim znanjem in spretnostjo. Njegove čiste, jasne risbe odlično predstavljajo pohorski svet v vsej njegovi nepozabni privlačnosti; z bogato domišljijo pa nam ta mladi umetnik pričara pred oči tudi bajni svet duhov in zagonetnih bitij, s katerimi je živo snujoča domišljija našega naroda obljudila pohorske gozde in frate« (Brilej, 1944, str. 64). Ilustrator Beránek je pokazal, da zna in zmore s pomočjo kakovostne likovne izvedbe realne žanrske, namišljene ali naravne prizore prenesti v polje pravljčnega. Nežno narisane vile, antropomorfní htijski drvar, leteči divji lovec, veliki zeleni zakladnik in druga pravljčna bitja so našla protiutež v realistično narisanih pastiricah, drvarjih in ostalih junakih literarne predloge. Tomažič je napisal nekaj legend o zidanju cerkva, tukaj je književni prostor natanko znan, ker gre za realne cerkve oz. kapelice: svete Uršule na Uršlji gori, svetega Bolfenka na Pohorju, svetega Lovrenca na Arehu ... Beránek pa je sveto Uršulo upodobil, ko preko debla prečka potok Lobnico, v katero se preko slapov spušča črn jezerski potok. Uršulo prepoznamo po narisani avreoli, spremljata pa jo dve gozdni vili. Tudi to ilustracijo lahko gledamo kot krajinsko veduto, ki so ji dodane človeške figure, in s tem opisuje enega od dogodkov zgodbe.

Tomažič je napisal tudi štiri legende, ki govorijo o obisku Kristusa in svetega Petra na Pohorju: v eni Jezus ustvari hrano za uboga starčka, v treh pa novo rastlino, in sicer oves, bob in gobe. Največ legend je namenjenih devici Mariji (poljčanski, ogrski, mariborski ...). Zanimivo je, da se kar v nekaj Tomažičevih zgodbah pojavljajo svetniki, ki nimajo zgolj pozitivnih lastnosti, temveč kažejo tudi svojo temnejšo plat, na primer nečimrnost, neučakanost ipd. Beránek pa je v legendi **Od kdaj rastejo gobe** (1990a) na polstranski ilustraciji izrazito pokončnega formata upodobil človeški figuri – Kristusa v ospredju in za njim svetega Petra.

Sklep

Po kakovosti izstopajo predvsem Tomažičeva kratkoprozna besedila, najzanimivejši so pohorski mitološki liki, med daljšo prozo pa vsekakor delo **Dravska roža** (1993b). Avtor kljub pretežno mitičnim in pravljničnim osnovam svojega upovedovanja prikaže trdo življenje drvarjev, pastirjev, oglarjev in splavarjev, torej njihov način življenja, vsakodnevne borbe za preživetje, njihova čutenja in verovanja. Pohorce prikaže kot bogaboječe in (večinoma) poštene, trdosrčnost in pohlep nameni le bogatejšemu sloju prebivalstva. Splet krščanstva in poganstva se spaja v neločljivo celoto, kajti pri Tomažiču je lahko vila krstna botra otroku, sveta Uršula je jezernikova prva sosedka ipd. Pomembna lastnost Tomažičevih del je tudi žanrski sinkretizem, kar pomeni, da je avtor spajal različne žanre in njihove značilnosti (npr. bajke, povedke, pravljice) v njemu lastno celoto. V članku so upoštevane etimološke (razlagalne) pripovedi, v katerih je književni prostor natančneje opisan ali kar poimenovan z realnim zemljepisnim imenom. Pri analizi ilustracij, ki jih je na literarne predloge Jožeta Tomažiča narisal Jože Beránek, ugotavljamo, da je slednjemu uspelo vzpostaviti odnos s Tomažičevim umetniškim besedilom. Na to je verjetno mislil tudi Brilej, ko je zapisal, da je Tomažič v osebi Jožeta Beráneka »našel slikarja, ki se je poglobil v romantične in verske predstave pohorskega ljudstva ter z risbo izpopolnil in obogatil besedo pripovednika« (Brilej, 1943, str. 101). Mnoge ilustracije sledijo zgodbi in jo skozi kakovostno likovno podobo dopolnjujejo. Krajinske vedute, ki se v Beránekovih ilustracijah pojavljajo kot samostojne risbe ali pa kot kulisa za figuralne kompozicije, nam skozi risbo ohranjajo veren zapis pohorskih zaselkov, koč in mest v njegovi okolici in s tem preraščajo samo ilustrativnost ter ilustracijam dajejo dodatno etnografsko noto. »Vinjetne risbe, ki krasijo Tomažičeva kratkoprozna besedila, marsikje prerastejo vlogo krasilnih podob in predstavljajo kompleksen risarsko-oblikovalski organizem, ki kakovostno vizualizira besedilo. Ilustracije, ki ilustrirajo posamezne zgodbe, pa z uglajenim likovnim okusom in ubranim čutom za dekorativnost zgodbe nadgrajujejo« (Duh, 2006, str. 255).

Obilna po obsegu in bogata po ustvarjalni domišljiji je mladinska proza Jožeta Tomažiča z ilustracijami Jožeta Beráneka celovit, kakovosten prispevek k mladinski književnosti.

VIRI

- Tomažič, J. (1990a). *Pohorske pravljice*. Celje: Mohorjeva družba (Mladinska knjižnica; 4).
- Tomažič, J. (1990b). *Pohorske legende*. Celje: Mohorjeva družba (Mladinska knjižnica; 5).
- Tomažič, J. (1990c). *Pohorske bajke*. Celje: Mohorjeva družba (Mladinska knjižnica; 10).
- Tomažič, J. (1993a). *Drvarka Marija*. Celje: Mohorjeva družba (Mladinska knjižnica; 18).
- Tomažič, J. (1993b). *Dravska roža*. Celje: Mohorjeva družba (Mladinska knjižnica; 19).
- Tomažič, J. (1993c). *Pastirčkova nebesa*. Celje: Mohorjeva družba (Mladinska knjižnica; 20).
- Tomažič, J. (1994a). *Mrtvo srce*. Celje: Mohorjeva družba (Mladinska knjižnica; 23).
- Tomažič, J. (1994b). *Čarovničina hči*. Celje: Mohorjeva družba (Mladinska knjižnica; 24).
- Tomažič, J. (1994c). *Oglarjev sin*. Celje: Mohorjeva družba (Mladinska knjižnica; 25).
- Tomažič, J. (1994d). *Botra vila*. Celje: Mohorjeva družba (Mladinska knjižnica; 26).

LITERATURA

- Baš, A. (ur.). (2004). *Slovenski etnološki leksikon*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- Brilej, A. (1943). *Planinski vestnik*, (1–4), 101.
- Brilej, A. (1944). *Planinski vestnik*, (1–6), 64.
- Cesar, E. (2006). Jože Tomažič kot dramatik. V D. Haramija (ur.), *Jože Tomažič: monografija* (str. 93–108). Maribor: Litera.
- Čar, J. (2006). Nekatere temeljne prvine jezika v Tomažičevih pravljicah, bajkah, pripovedkah in legendah. V D. Haramija (ur.), *Jože Tomažič: monografija* (str. 69–92). Maribor: Litera.
- Debeljak, T. (1942). *Slovenec*, 3. 12.1942, (279), 3.
- Duh, M. (2006). Jože Beránek ilustrator proznih del Jožeta Tomažiča. V D. Haramija (ur.), *Jože Tomažič: monografija* (str. 215–260). Maribor: Litera.
- Goljevšček, A. (1982). *Mit in slovenska ljudska pesem*. Ljubljana: Slovenska matica.
- Goljevšček, A. (1988). *Med bogovi in demoni*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- Goljevšček, A. (1991). *Pravljice, kaj ste?* Ljubljana: Mladinska knjiga.
- Gradišnik, S. (2006). O življenju Jožeta Tomažiča. V D. Haramija (ur.), *Jože Tomažič: monografija* (str. 9–21). Maribor: Litera.
- Haramija, D. (2006). Proza Jožeta Tomažiča. V D. Haramija (ur.), *Jože Tomažič: monografija* (str. 23–67). Maribor: Litera.
- Kelemina, J. (1997). *Bajke in pripovedke slovenskega ljudstva z mitološkim uvodom*. Bilje: Studio Ro, Založništvo Humar (Reprint iz leta 1930).
- Krojej, M. (1995). *Pravljica in stvarnost: odsev stvarnosti v slovenskih ljudskih pravljicah in povedkah ob primerih Štrekljeve zapuščine*. Ljubljana: ZRC SAZU (Zbirka ZRC).
- Krojej, M. (2008). *Od ajda do zlatoroga: slovenska bajeslovna bitja*. Celovec, Ljubljana, Dunaj: Mohorjeva družba.
- Neznani avtor, (1944). *Slovenski narod*, 22. 5. 1944, (22), 3.
- Neznani avtor, (1944). *Slovenski narod*, 31. 7. 1944, (31), 5.
- Ovsec, D. J. (1991). *Slovenska mitologija in verovanje*. Ljubljana: Domus.
- Stanonik, M. (2006). Sinkretičnost v ustvarjanju Jožeta Tomažiča. V D. Haramija (ur.), *Jože Tomažič: monografija* (str. 109–173). Maribor: Litera.
- Šmitek, Z. (2004). *Mitološko izročilo Slovencev. Svetinje preteklosti*. Ljubljana: Študentska založba.

Šmitek, Z. (2007). *Videnja pokrajine: naravni in namišljeni prostori v slovenskem ljudskem izročilu*. Radovljica: Didakta (Zbirka Zakladnica slovenskih pripovedi).

Tomažič, G. (1990). Jože Tomažič – pisatelj, gledališčnik in prosvetar. V *Pohorske bajke*. Celje: Mohorjeva družba (Mladinska knjižnica; 10).

Elektronski naslov: matjaz.duh@uni-mb.si
dragica.haramija@uni-mb.si

Založniški odbor je prispevek prejel 1. 11. 2008.
